

АНДРІЙ СОДОМОРА · МАРКІЯН ДОМБРОВСЬКИЙ · АНДРІЙ КІСЬ

Р О К У Б О Ж О Г О

DOMINI

ЛАТИНСЬКІ НАПИСИ ЛЬВОВА

п р и в а т н а
к о л е к ц і я

а в т о р п р о е к т у
в а с и л ь г а б о р

“п і р а м і д а”
л ь в і в 2 0 0 8

ББК Ш146,1 — 77
Ш5(0) — 6 я 48
А60

За підтримки:

Автор проекту
Василь ГАБОР

Ідея та концепція видання
Василя ГАБОРА
і Андрія КІСЯ

Переклади
Андрія СОДОМОРИ,
Маркіяна ДОМБРОВСЬКОГО

Макет, фото
Андрія КІСЯ

Літературна агенція «Піраміда» разом з групою львівських авторів — видатним українським перекладачем Андрієм Содоморою, молодим науковцем-латиністом Маркіяном Домбровським та знаним книжковим дизайнером і художником Андрієм Кісем — дарує українському читачеві унікальне літературно-мистецьке видання «Anno Domini. Року Божого: Латинські написи Львова», яке наближує нас до рідної історії тих часів, коли в культурному просторі Леополіса активно функціювала латинська мова, і ми можемо знову по-новому відчутти її дихання і серцебиття.

У виданні представлено найцікавіші латинські написи на львівських житлових будинках, соборах, каплицях, монастирях, навчальних закладах, бібліотеках та пам'ятниках у високохудожньому перекладі Андрія Содомори та Маркіяна Домбровського, а Андрій Кісь оригінально відтворив їх на світлинах.

В оформленні книжки використано світлини інтер'єру каплиці Боїмів Андрія Салюка та окремі світлини Маркіяна Домбровського.

Видавець Василь ГУТКОВСЬКИЙ

ISBN 978-966-441-021-6

© Автор проекту: Габор В., 2008
© Поетичний переклад: Содомора А., 2008
© Прозовий переклад, джерела: Домбровський М., 2008
© Художнє оформлення, світлини: Кісь А., 2008
© ЛА «Піраміда», 2008

СВІТ ЛАТИНСЬКИХ НАПИСІВ ЛЬВОВА

У твоїх руках, Читачу, особливе видання – книжка, що допоможе Тобі зупинитися, придивитися і дослухатися до того тихого і стриманого Львова, що його майже не видно за сліпучим блиском сучасності, майже не чути серед невпинного гулу моторів. Людина сучасної епохи – епохи гонитви, безоглядності, несталості – відвикла насолоджуватися деталями, замислюватися – як і перестала розуміти давню латину. Цю книжку присвячено латинським написам, викарбуваним на стінах львівських кам'яниць і церков, на плитах старих могил. Ці написи є не лише текстами, вони є й образами – архітектурними деталями, гармонійно і невід'ємно вплетеними в полотно оздобу будинку, пам'ятника. Вони промовляють до нас не лише забутою латиною, а й мовою пілястрів, картушів, аттиків. Як і латина, ця мова, в епоху монотонного конструктивізму, вимагає свого тлумачення, це цілий світ, що розкривається лише тому, хто любить і вміє придивлятися, хто вміє вилувлювати оком найменшу дрібничку, затримуватись на ній, довго блукати оком від однієї деталі до іншої, щоб потім відірватися і, охопивши поглядом усе разом, насолоджуватися цілістю.

Львівський художник і фотограф Андрій Кісь поведе нас в мандрівку давнім Львовом, розкриваючи своїми світлинами пластичну, візуальну поезію написів. А стараннями латиністів Андрія Содомори та Маркіяна Домбровського латинські написи заговорять мовою народу, на землі якого вони постали, розкриють красу і мудрість, захovanу в давньому слові.

Ця книжка, не будучи епіграфічною працею, є першим виданням, присвяченим спеціально латинським написам Львова. Досі львівську латинську епіграфіку описували лише побіжно і принагідно. Багато написів латинської катедри, зокрема й тих, що про їх колишнє існування тепер свідчать лише давні джерела, наводив у своєму дослідженні Маврикій Дідушицький [1]; в радянський час цікавилася нашими написами відома російська дослідниця латинської епіграфіки Олена Федорова і 1969 р. в досі єдиній науковій статті про львівські написи [2] опублікувала деякі, найвідоміші з них, щоправда з окремими неточностями у відчитаннях і тлумаченнях. Іноді з'являються популярні огляди написів на сторінках львівської преси. Загалом же матеріал незібраний і маловивчений.

Латинські написи у Львові належать до різних часів і є різного характеру. Чи не найбільше серед них епітафій: у родинних каплицях, як-то каплиці Камп'янів і Боїмів; на стінах храмів – у латинській катедрі, що внаслідок нескінченних перебудов злилася з прибудованими до неї каплицями (зокрема й тією ж Камп'янською), у вірменській церкві; на старих, але ще збережених цвинтарях, зок-

1. *Dzieduszycki M. Kościół katedralny lwowski. – Lwów, 1872. Дідушицький у своєму ґрунтовному дослідженні спеціально на написах не зосереджувався, його відчитання і переклад (в тих випадках, коли він є) часто неточні.*

2. *Федорова Е. В. Латинские надписи города Львова // Вопросы классической филологии. – М., 1969. – Вып. 2. – С. 207–225.*

рема Личаківському, або й на давно закритих і забудованих, так що лише поодинокі плити з них вціліли – деякі з тих плит, з великим зусиллям, іноді ще можна відчитати в двох вірменських двориках, деякі знайшли собі місце знову ж таки в стінах храмів.

Епітафії належать до найцікавіших написів. Рідко коли епітафія обмежується сухим інформуванням про особу похованого в могилі. Переважно вона спонукає до філософських роздумів на тему тлінності всього земного, закликає зупинитися (*sta viator!* – «зупинись подорожній!»), замислитися над вічним, помолитися – не лише про душу померлого, а й про власну (адже, як нагадує одна з епітафій латинської катедри: *hodie mihi, cras tibi* – «днесь мені, завтра тобі»). В одних епітафіях панує смуток, коли перелік титулів покійного закінчується різким контрастним нагадуванням про те, що тепер він «порох і тінь» (*pulvis et umbra*) чи ще різкіше: «смад і черв» (*faetor et vermis*). Такі епітафії нагадують про те, що для життя нам відміряно лиш мить у вічності. Інші ж навпаки – оптимістичні й життєствердні, наголошують, що померлий скінчив лише своє земне життя – щоб почати життя нове, вічне: так, плита, що стоїть при вході до вірменської церкви, говорить про покійного, що він, «скинувши тут одержі смертності, сподівається життя без смерті» (*depositis hic mortalitatis exuviis vitam sine morte sperat*), про те ж читаємо і на личаківському гробівці монахів-кармелітів: «не умирають, но оживають» (*non moriuntur, sed oriuntur*) чи на іншій могилі: «починають нове життя» (*incipiunt vitam novam*). Часто епітафія дає місце і для відповідної біблійної цитати, як уже згадане *hodie mihi, cras tibi*.

Біблійні цитати бачимо на плитах зі шпиталя Лазаря, що показують нам сцени з притчі про бідного Лазаря; латиною розпачає на барельєфах каплиці Камп'янів Марія Магдалина, що не знайшла у гробі воскреслого Христа (*Tulerunt Dominum meum* – «Взяли мого Господа»), цитатами зі старозавітних пророцтв на

картушах фасаду каплиці Боїмів ілюстровано зображені там страсті Христові. Зворушливо звучать слова Ісуса Христа з Євангелія від Матея на дзвоні Ратуші: *Vigilate, nescitis enim horam* – «Чувайте, бо не знаєте години (коли прийде Син Людський)» – кожному ударові міського годинника вони надають глибини філософського нагадування про сенс і ціну нашого короткого життя. У цьому написі й своєрідна дотепність, гра слів, ґрунтована на змішанні буквального розуміння слова «година» (і, відповідно, буквального призначення дзвона: повідомляти годину міщанам, що її «не знають») і переносного – того, що читаємо в Євангелії.

Біблія – не єдине джерело написів релігійного змісту. Чимало їх походить з літургійних текстів (як в інтер'єрах каплиці Боїмів), з молитов (апостольський символ віри в тій же каплиці, нагадування про «Богородице Діво» під образом Богородиці на місці колишньої каплиці Домагаличів (*praetereundo cave, ne taceatur Ave*: «проходячи повз, не забудь промовити “Богородице Діво”»), різних церковних пісень (на ринкових кам'яницях Шольц-Вольфовичів і Докторській: *ubi charitas, ibi Deus* – «де милосердя, там Бог»), чимало – з теологічних трактатів, казань (гомілій) давніх отців церкви, богословів.

Цікавою є серія вотивних написів у церкві Андрія – підписів під картинами, які засвідчують рятівну силу молитви, що зцілює важкохворих. Схожі тексти бачимо і в латинській катедрі, де засвідчується чудодійність відомого образу Матері Божої Ласкавої. Не можна не усміхнутися від розповіді про бідного слугу, в якого вкрали сто золотих, доручені йому господарем. Слізно помолившись перед образом, слуга несвідомо сягає рукою до скарбнички чоловіка, що стоїть поряд і несподівано виймає звідти саме свої, щойно в нього вкрадені, сто золотих...

Хоч і панує в написах давнього Львова тема релігійна, проте вже й серед ренесансних написів трапляються афоризми з авторів

класичних. Переважно це ті, що говорять фактично про те саме, про що говорить і Біблія. На Докторській кам'яниці читаємо Біантове *Quis dives? – Qui nil cupiat. – Quis pauper? – Avarus* («Хто ж багач? – Хто не має жадань. – А хто вбогий? – Захланний») і Періандрове *Numquam discrepat utile a decoro* («Ніколи не розходиться корисне з красивим»), чи Аристотелеве *Virtutis praeium honor* («За добродесність нагорода – шана»). Що ж до пізніших світських написів, то в них релігійної теми вже менше. На «Кам'яниці-календарі» з написами від XIX ст. (вул. Вірменська №23) читаємо Вергілієві «Георгіки», проілюстровані барельєфами з сезонними картинами селянського побуту з яскравим місцевим колоритом, на «кам'яниці лікарів» початку XX ст. (вул. Конопницької №3) читаємо знаменитий афоризм Гіппократа *Vita brevis, ars longa, occasio praeceps, experientia fallax, iudicium difficile* («Життя коротке, наука довга, нагода скоролетна, суд нелегкий»). Ці ж слова, але вже в оригіналі, греку, чуємо і з-під склепіння читальної зали бібліотеки Львівського університету. Там же до Гіппократа долучає свій голос і римський філософ Сенека, який говорить нам, що свободу можна здобути лише в мудрості (*sapientia sola libertas est*) чи той же Вергілій з «Георгіками», чи афінський оратор Ісократ зі знаменитим афоризмом *Doctrina est fructus dulcis radicis amarae* («Вченість є солодким плодом гіркого кореня»).

На окремому місці – написи історичного характеру – такі, що фіксують ту чи ту історичну подію. З цієї групи цікава серія написів на латинській катедрі, що фіксують пошкодження, заповідія храмові під час різних воєн – з турками і козаками Боглана Хмельницького чи Петра Дорошенка далекого XVII ст. (написи-коментарі до підвішених на стіні ядер) чи й з «місцевими» українцями під час українських визвольних змагань 1919 р.

Утім більшість «історичних» написів у нашому місті – це інформація про будинок, так звані будівельні написи: звичайні датування

будови чи реставрації кам'яниці, іноді з докладнішим поясненням. Таке пояснення є на місці колишньої каплиці Домагаличів, про давнє існування якої лише цей напис і нагадує, подібні підписи є під портретами фундатора каплиці Боїмів Георгія та його дружини Ядвіги. Іноді на будинку читаємо ім'я його власника (так, аббревіатура MA SR MD SR на «чорній кам'яниці» ховає ім'я і титули одного з її власників Мартина Анчевського) чи архітектора або скульптора (як ім'я Павла Ойтеле на гирлі гармати, яку він вирізьбив, на фасаді будинку, Театральна №10. Можна знайти й іншу інформацію. На одному з будинків єврейського кварталу на старій таблиці з львівським міським гербом читаємо, що цю кам'яницю місто віддало в оренду.

На стінах будівель написи розташовані по-різному. Іноді випадково і хаотично – таке розташування епітафій і різних пам'ятних таблиць, як-то написи на вже не раз згадуваній тут латинській катедрі, яка є взагалі однією з найхаотичніших споруд давнього Львова – через її особливо тривале зведення і багаторазове реконструювання. Є будинки, рясно оздоблені написами, місце кожного з яких наперед продумане – як на двох ринкових кам'яницях – Шольц-Вольфовичів і Докторській, на «Кам'яниці-календарі», «кам'яниці лікарів», а є особливі написи на найпочеснішому місці фасаду, які домінують над усією спорудою. Мабуть, найзнаменитіший з них – це *Soli Deo honor et gloria* («Єдиному Богові честь і слава») на Домініканському соборі.

Окреме місце серед таких написів – у, так би мовити, «титульних» написів – тих, що афористично формулюють призначення будинку, установи. Так звучить *Litteris et artibus* на Львівській політехніці, яким наголошується, що цей інститут покликаний служити рівною мірою і науці, теорії, і практичному її застосуванню – розвиткові «ремесла», виробництва; подібне звучання і нового напису на Львівському університеті: *Patriae decori civibus educandis* («Для виховання громадян на славу

Батьківщині»), цього ж типу і напис на Ветеринарній академії (тепер – університеті): *Hominum animaliumque saluæ* («На благо (для здоров'я) людей і тварин»). У цьому ряді не можна не згадати й одного з найзворушливіших львівських написів – на бібліотеці Політехніки: *Hic mortui vivunt et muti loquuntur* – («Тут мертві живуть і німі розмовляють»).

Нарешті треба згадати ще один характерний тип написів – вітальні. Це слова, якими господар будинку зустрічає гостя. Таким є викарбуване латинське *Salve* («Вітай!») на підлозі перед сходами в одному з будинків на вул. Романчука. Десь схоже звучання має й *Pax tibi* («Мир тобі») Маркового Лева з Венеційського герба над входом до Массарівської (Венеційської) кам'яниці на Ринку. По-своєму до цієї ж «вітальної» традиції належить і гладіатор з-над входу до будинку на вул. Парковій, що застерігає недруга, від входження до цього дому (*Inimice, praeteri hanc domum!*).

Латина на Галицьких землях з'явилася ще в княжі часи. Відомим свідченням цього є печатка князя Юрія I, сина Лева Даниловича, з латинським текстом на ній. Що ж до львівських написів, то найдавніші збережені з них походять переважно вже з епохи Ренесансу (XVI–XVII ст.). Відтоді традиція оздоблювати будівлі латиною переривалася, мабуть, лише раз – на півстоліття радянської влади. Від 90-х років XX ст. латина знову стає популярною у Львові: серед цих найновіших написів маємо і згаданий вже напис на Університеті, й уже вкотре повторений у Львові Гіппократів афоризм *Ars longa, vita brevis* – цього разу на новій будівлі Палацу мистецтв і в пізнішому не-Гіппократівському значенні («Життя коротке, мистецтво вічне»). На одній із кав'ярень біля Ринку читаємо заклик *Fruere vita, dum vivis* («Насолоджуйся життям, поки живеш»), є латина й на деяких могилах Личакова останніх років. Новий напис з'явився п'ять років тому на латинській кафедрі – цій «найобписанішій» пам'ятці нашого міста – напис на пам'ят-

ній таблиці про візит Папи римського Івана Павла II 2001-го року.

Формат книжки не дозволяє вмістити всіх латинських написів, їх маємо ще не на одну таку книжку. Лише вотивні таблиці з церкви Андрія (їх майже сотня) можна би було видати окремим альбомом, так само як і, скажімо, епітафії латинської катедрі. Тому тут Читачеві пропонуємо добірку лише найцікавішого і найпоказовішого – з різних епох, об'єктів, різного змісту і різного візуального оформлення.

***

Читаючи давні написи, треба розуміти, що кожна доба мала свої особливості правопису, графіки літер і знаків пунктуації, свою практику скорочення. Всі ці особливості напису Читач зможе бачити на фотографіях. У відчитаннях збережено оригінальний правопис слів (навіть у випадках звичайних помилок), але не відтворюється пунктуація та лігатури (крім загальновідомого & = et). Зберігаємо класичне написання V замість звичного U і навпаки – U замість V.

Біблійні цитати переважно подано в відомих перекладах Івана Огієнка або Івана Хоменка.

Переклади віршових текстів належать Андрієві Содоморі, прозові переклади і коментарі до написів – Маркіяна Домбровського і Андрія Содомори, встановлення джерел – М. Домбровського, загальна інформація про будинки – Василя Габора, координатора проекту.

Висловлюємо щирю подяку за допомогу в проекті Благодійному фондові «Збереження історико-архітектурної спадщини Львова» на чолі з Андрієм Салюком, який надав нам світліни інтер'єру каплиці Боїмів, історикові-архівісту Іванові Сварнику за консультації та Мирославі Приході за її безкорисну працю.

Маркіян Домбровський